

K GENERATIVNÍ INTERPRETACI ODVOZENÝCH SYNTAKTICKÝCH STRUKTUR

Generativní popis odvozených syntaktických struktur je založen, jak známo, na dvou různých metodologických postupech, využívajících dvou druhů operací — derivací a transformací. Sféra použití těchto dvou metodologicky odlišných postupů nebyla však dosud přesně vymezena.

V některých pracích se aplikace derivační složky generativního popisu omezuje pouze na tzv. jádrové věty, k nimž jsou řazeny vedle tradičních jednočlenných a dvoječlenných holých vět i některé konstrukce obsahující obligátní objektové nebo adverbiální doplnění predikátu.¹ Při tomto pojetí je zdůrazněna úloha složky transformační, přesněji řečeno těch transformačních operací (konjunkce, kontaminace a inkorporace),² jejichž pomocí jsou z dvou nebo několika základových vět generovány všechny složené a mnohé rozvitě syntaktické struktury (souvětí, polovětné vazby, věty rozvitě některými typy okolnostních adverbiálních určení aj.).

Na druhé straně se setkáváme s rozšířeným chápáním derivační složky generativního modelu. To znamená, že se derivačně interpretují i struktury ne jádrové, různě rozvitě. Jako příklad lze uvést derivační model F. Daneše,³ udávající soubor rozvíjecích a rozšiřujících pravidel, jimiž lze generovat i takové odvozené syntaktické konstrukce, které jiní autoři (např. Z. S. Harris) interpretují jako generalizační (dvojjákladové) transformáty (např. věty rozvitě přívlastky, okolnostními adverbiálními určeními, věty s několikanásobnými členy, konstrukce s větnými kondenzátory aj.).

Z dvojí možné generativní interpretace odvozených syntaktických struktur nelze však vyvozovat, že způsob generování těchto konstrukcí může být ponechán fakultativnímu výběru. O fakultativním výběru mezi derivačním a transformačním postupem lze mluvit jen potud, pokud chápeme derivování a transformování pouze jako dvě technicky odlišné procedury generující na svém výstupu tytéž výsledné syntaktické konstrukce. Avšak popis technických procedur odvozování syntaktických konstrukcí není jediným ani hlavním cílem generativního popisu jazyka. Generativní popis jazyka má i svůj aspekt diagnostický, který by měl být podle našeho názoru určujícím také pro volbu

¹ O rozvíjecích členech tvořících součást jádrových vět viz článek P. Adamce *К вопросу о синтаксической парадигматике*, *Ceskoslovenská rusistika* 11, 1966, 2, 76—80.

² O těchto operacích pojednáváme v stati *Dvojjákladové transformace v současné ruštině*, *Ruský jazyk* 16, 1965—1966, 6, 241—248.

³ F. Daneš, *K systematickému syntaktickému popisu slovanských jazyků*, *Slovo a slovesnost* XXVI, 1965, 2, s. 112—118.

príslušného metodologického postupu. Konkrétne pújde o to, aby chom volili takový spôsob generovaní, ktorý nám umožní hlbúbej proniknúť do gramatické podstaty zkoumaných struktur, presneji vymezit vzťahy týchto struktur k druhým syntaktickým strukturám, adekvátneji a explicitneji osvetlit syntaktické vzťahy medzi jejich komponenty apod.

Domnívame sa, že tieto cílú lze při generativním popisu odvozených syntaktických konstrukcí⁴ lépe dosáhnout postupy transformacími než derivačními. Tuto tezi, vyžadující podrobného rozboru, bohužel nemůžeme v tomto stručném příspěvku doložit na širším materiálu. Můžeme se dotknout pouze některých odvozených konstrukcí, na nichž se pokusíme ukázat, že transformacími postupy v porovnání s derivačními jednak hlbúbeji postihují nebo alespoň explicitneji osvetlují gramatickou strukturu odvozených konstrukcí, jednak přispívají k hlubšímu poznání jejich systémových vzťahů.

Přednosti transformacími výkladu před výkladem derivačními lze dobře ilustrovat na konstrukcích se závislým infinitivem.

Tyto konstrukce jsou vnitřně diferencovány co do povahy hlubkových vzťahů svých konstituentů, což tradiční syntax vyjadřuje známou definicí infinitivu subjektového a objektového. (Srov.: infinitiv subjektový vyjadřuje děj vzťahující se k subjektu řídicího slovesa, infinitiv objektový — děj vzťahující se k objektu řídicího slovesa.) Odlišný charakter hlubkových vzťahů mezi konstituenty konstrukcí se subjektivním a objektivním infinitivem zůstává však nevyjádřen, generujeme-li tyto konstrukce postupy derivačními. To lze vysvětlit tím, že derivačními postupy lze postihnout pouze závislostní vzťahy mezi konstituenty, určované syntaktickou distribucí konstituentů uvnitř syntaktické konstrukce. Naproti tomu vzťahy hlubkové, patřící již do roviny hlubkové struktury, derivačními postupy postihnout nelze. To nejlépe ilustrují takové případy, kdy jsou podle téže derivační formule generovány syntaktické konstrukce se stejnou syntakticko-distributivní charakteristikou, avšak vyjadřující různé hlubkové vzťahy. Např.:

Formule $N_s \rightarrow V_p \begin{matrix} \nearrow N_o \\ \searrow VI_o \end{matrix}$ derivuje věty typu:⁵

- A. Отец обещал мне помочь;
- B. Все желают тебе выиграть.

Formule $N_s \rightarrow V_p \rightarrow VI_o \rightarrow N_o$ derivuje věty:

- A' Художник обещал нарисовать картину;
- B' Профессор велел принести мел.

Z těchto příkladů vyplývá, že rozdíl v hlubkových vzťahích mezi větami s infinitivem subjektivním (A, A') a větami s infinitivem objektivním (B, B')

⁴ Pod pojem *odvozené syntaktické konstrukce* zahrnujeme všechny větné a souvětne konstrukce s výjimkou vět jádrových a jejich jednozákladových transformátů.

⁵ Vysvětlení zkratk: N = syntaktické substantivum; V = verbum finitum; VI — sloveso v tvaru infinitivním; Mod VI — spojení infinitivu významového slovesa s modálním výrazem; C — complementum v širokém slova smyslu; dolní indexy označují větně členské pozice: s — podmět, p — přísudek, o — předmět, fin — příslovecné určení účelu; členy implikované jsou označeny hranatými závorkami; SZ — strukturální změna; → směr syntaktické závislosti; # hranice mezi základovými větami; => transformace; > redukce.

zůstává na rovině derivační nevyjádřen. To nasvědčuje tomu, že derivační postupy postihují pouze vlastnosti povrchové struktury daných konstrukcí.

Odlíšný charakter hloubkových vztahů mezi konstituenty konstrukcí A, A' a B, B' nachází své explicitní vyjádření teprve na rovině transformační. Transformační výklad⁶ totiž ukazuje, že konstrukce s infinitivem subjektivním a jejich protějšky s infinitivem objektivním se bez ohledu na strukturní totožnost výrazně liší v strukturním popisu (frázových ukazatelích) svých základových vět.

Základové věty konstrukcí s infinitivem subjektivním jsou strukturovány takovým způsobem, že se překrývají ve svých podmínkách (N'_s v MS = N'_s v CS)⁷. Srov.:

- A. $N'_s V'_p N'_o + C \# N'_s V'_p \Rightarrow$
Отец обещал мне Отец поможет
 $N'_s V'_p N'_o V'' I_o$
Отец обещал мне помочь
 SZ: N'_s v CS. > 0; $V'_p \Rightarrow V' I_o$
- A'. $N'_s V'_p + C \# N'_s V'_p N'_o \Rightarrow$
Художник обещал Художник нарисует картину
 $N'_s V'_p V' I_o N'_o$
Художник обещал нарисовать картину

Pro základové věty konstrukcí s infinitivem objektivním je příznačné křížení podmětu věty konstituentní s předmětem přísudkového slovesa věty matricové (N'_s v CS \times N'_o v MS). Srov.:

- B. $N'_s V'_p N'_o + C \# N'_s \text{ Mod } V' I_p \Rightarrow$
Все желают тебе Ты должен выиграть
 $N'_s V'_p N'_o V'' I_o$
Все желают тебе выиграть
 SZ: $N'_s > 0$; $\text{Mod } V'' I_p \Rightarrow V'' I_o$
- B' $N'_s V'_p [N'_o, \text{neurč}] + C \# [N'_s, \text{neurč}] \text{ Mod } V'' I_p N''_o \Rightarrow$
Профессор велел [N'_o, neurč] [N'_s, neurč] должен принести мел
 $N'_s V'_p [N'_o, \text{neurč}] V'' I_o N''_o$
Профессор велел [N'_o, neurč] принести мел
 SZ: $[N'_s, \text{neurč}] > 0$; $\text{Mod } V'' I_p \Rightarrow V'' I_o$

Z transformačního popisu vyplývá, že hloubkové vztahy uvnitř konstrukcí se závislým infinitivem jsou definovány v transformačních termínech jako vztahy mezi konstituenty jejich základových vět. Tyto vztahy, zůstávající na derivační úrovni nevyjádřenými, nacházejí při transformační interpretaci své explicitní vyjádření v příslušných strukturních popisech (srov. A, A' a B, B'), ukazujících na určitou strukturní vázanost matricových a konstituentních vět (N'_s v MS = N'_s v CS, N'_o v MS \times N'_s v CS).

⁶ Konstrukce se závislým infinitivem jsou transformačně interpretovány jako dvojzákladové transformáty, odvozené ze dvou základových vět – matricové (MS) a konstituentní (CS). Podrobný výklad viz v naší stati *K transformační interpretaci ruských konstrukcí s adverbálním infinitivem*, AUC, Slavica Pragensia VIII, 1966, s. 317–327.

⁷ Překrývající se konstituenty = konstituenty lexikálně i syntakticky totožné. Křížící se konstituenty (viz dále) = konstituenty totožné lexikálně, avšak plnící různé syntaktické funkce. Lexikálně totožné konstituenty (tzn. konstituenty se stejným denotátem) označujeme stejnými apostrofickými indexy.

Všimněme si ještě, jak lze využít transformačních postupů při zkoumání systémových vztahů mezi odvozenými syntaktickými konstrukcemi. U konstrukcí se závislým infinitivem půjde zvláště o vymezení vztahu těchto konstrukcí k souvětím podřadným, jejichž vedlejší věty plní totožné syntaktické funkce jako závislý infinitiv. Je známo, že závislé infinitivy plní nejčastěji syntaktické funkce příslušející v souvětí vedlejším větám předmětovým a účelovým. Funkční paralelismus těchto konstrukcí nachází při transformační interpretaci svůj výraz v tom, že závislé infinitivy se začleňují do stejných syntaktických pozic v matricových větách jako vedlejší věty předmětové a účelové. Srov.:

$$\left. \begin{array}{l} \text{MS: } N'_s \rightarrow V'_p \rightarrow C_o \\ \text{CS: } N'_s \rightarrow V'_p \rightarrow N''_o \end{array} \right\} \begin{array}{l} \xrightarrow{A} N'_s \rightarrow V'_p \rightarrow V''I_o \rightarrow N''_o \\ \xrightarrow{B} N'_s \rightarrow V'_p \xrightarrow{\text{что}} (V'_p \rightarrow N''_o)_o \end{array}$$

Отец обещал *Отец обещал прислать деньги*
Отец пришлет деньги *Отец обещал, что пришлет деньги*

$$\left. \begin{array}{l} \text{MS: } N'_s \rightarrow V'_p \xrightarrow{N''_o} C_o \\ N'_s \rightarrow \text{Mod } V''I_p \end{array} \right\} \begin{array}{l} \xrightarrow{A'} N'_s \rightarrow V'_p \xrightarrow{N''_o} V''I_o \\ \xrightarrow{B'} N'_s \rightarrow V'_p \xrightarrow{\text{чтобы}} (N'_s - V'_p)_o \end{array}$$

Все желают тебе *Все желают тебе выиграть*
Ты должен выиграть *Все желают тебе, чтобы ты выиграл*

$$\left. \begin{array}{l} \text{MS: } N'_s \rightarrow V'_p \rightarrow C_{\text{fin}} \\ \text{CS: } N'_s \rightarrow \text{Mod } V''I_p \end{array} \right\} \begin{array}{l} \xrightarrow{A''} N'_s \rightarrow V'_p \rightarrow V''I_{\text{fin}} \\ \xrightarrow{B''} N'_s \rightarrow V'_p \xrightarrow{\text{чтобы}} V''I_{\text{fin}} \end{array}$$

Юра пришел *Юра пришел попроситься*
Юра хочет *Юра пришел; чтобы попроситься*
попроситься

Přesnější vymezení systémových vztahů mezi konstrukcemi A, A', A'' a jejich funkčními protějšky B, B', B'' vyžaduje, aby tyto konstrukce byly zkoumány zejména podle těchto hledisek:

1. Z jakých, tzn. jak strukturovaných a jakým způsobem strukturně vázaných základových vět jsou tyto konstrukce transformačně odvozeny. Ukázali jsme již, že základové věty konstrukcí se závislým infinitivem jsou strukturovány takovým způsobem, že se překrývají nebo kříží v určitých konstituentech třídy N'_s (N'_s v MS = N'_s v CS, N''_o v MS \times N'_s v CS). Tato strukturní podmínka není obligátní pro transformační genezi paralelních konstrukcí souvětých. Tyto konstrukce se mohou generovat i ze základových vět jinak strukturovaných a strukturně navzájem nevázaných. Srov.: *Отец обещал + C_o* # *Деньги придут* \Rightarrow *Отец обещал, что деньги придут*; *Мы желаем + C_o* # *Эти ошибки не должны повторяться* \Rightarrow *Мы желаем, чтобы эти ошибки не повторялись*; *Юра придет ночью + C_{fin}* # *Никто не должен заметить его* \Rightarrow *Юра придет ночью, чтобы никто не заметил его*.

2. Protože typ výsledné struktury dvojzákladových transformací je určen nejen výše zmíněnými faktory strukturními, nýbrž i faktory lexikálními, musí být rovněž zkoumáno, za jakých lexikálních podmínek mohou být generovány a) pouze konstrukce s infinitivem, b) pouze konstrukce s vedlejší větou, c) oba typy těchto konstrukcí.

K lexikálním faktorům, určujícím typ výsledných struktur daných transformací, patří v ruštině především sémantika V_p' v MS. To znamená, že provedené transformáty musí být rovněž stanoveny množiny lexikálních reprezentantů V_p' , podmiňujících jejich transformační genezi. Tak např. množina V_p' , připouštějících generování konstrukcí typu A, bude obsahovat slovesa *любить, научиться, стесняться, избегать, уметь, уснуть...* Generování vět typu B bude vázáno na slovesa mnohem širšího lexikálního okruhu, např. *сказать, писать, знать, видеть, слышать, чувствовать*. Nejužší bude okruh sloves připouštějících generování obou typů — A i B: *надеяться, угрожать, предполагать, бояться* ... Obdobným způsobem musí být stanovena lexikální omezení pro generování konstrukcí typu A', B', A'', B''

V určitých případech může být generování konstrukcí typu A, A', A'' na straně jedné a B, B', B'' na straně druhé vázáno i na sémantiku příp. i vid V_p' v CS, na sémantiku a bytost N_s v MS, na stupeň rozvitosti MS a CS, ojedinele i na slovosled a větosled.

Teprve komplexní rozbor všech uvedených faktorů (strukturních, lexikálních, morfologických) umožní přesněji a úplněji postihnout shody a rozdíly v povrchové i hloubkové struktuře daných konstrukcí a tím i hlouběji osvětlit jejich vzájemné vztahy.

Nastíněného metodologického postupu lze použít i při transformační interpretaci konstrukcí s přechodníky. Tyto konstrukce se generují ze základových vět, které jsou strukturovány dvojím způsobem: a) jako věty dvojčlenné s překrývajícími se podmínkami, b) matricová věta má strukturu věty neosobní nebo věty s všeobecným podmětem, konstituentní věta je strukturována jako věta s všeobecným podmětem. Tím se dostává již v strukturním popisu základových vět explicitního vyjádření známému pravidlu o užívání přechodníku v ruštině. (Srov.: přechodník vyjadřuje děj vztahující se k subjektu hlavního slovesa nebo k subjektu s významem všeobecným.)

Systémové vztahy přechodníkových konstrukcí k odpovídajícím konstrukcím souvětí mohou být zkoumány podle kritérií uvedených výše sub 1., 2. Nebude však nutno přihlížet k výše zmíněným lexikálním omezením (např. k sémantice V_p' v MS). Zato musí být stanovena různá omezení v plánu morfologickém (možnost tvoření přechodníku, povaha časové a vidové souvztažnosti přísudkových sloves MS a CS apod.).

Na závěr našeho výkladu bychom chtěli ještě zdůraznit, že transformační postupy přímo vyžadují (a v tom je jejich přednost), aby všechny odvozené syntaktické konstrukce s totožnou syntaktickou funkcí závislých složek byly vždy zkoumány v úzkých vzájemných vztazích. Výrazem toho je skutečnost, že pro funkčně totožné syntaktické konstrukce je vždy hledána společná generativní základna, tzn. společné základové věty. Společné základové věty jsou pak východiskem pro systematické zkoumání všech faktorů (strukturních, lexikálních, morfologických i jiných) určujících typ výsledné struktury daných konstrukcí.⁸

⁸ Tuto tezi jsme nemohli pro nedostatek místa ilustrovat na širším materiálu. Nemluvili jsme např. o konstrukcích s volně připojenými přívlasky (participiálními, adjektivními i substantivními), jimž je připisována stejná hloubková struktura jako souvětím s přívlaskovými větami vztahnými. Všechny tyto konstrukce jsou transformačně odvozeny ze základových vět a křížícími se konstituenty třídy N (N v MS × N v CS). Se souvětími vztahnými se generativně sblíží některé typy konstrukcí s větami parentetickými. Srov.: Иван

Zkoumání odvozených syntaktických konstrukcí v procesu jejich transformační geneze a systematické studium všech faktorů, které se podílejí na utváření jejich gramatické struktury, může přinést soubavnější a přesnější poznatky o těchto konstrukcích a v některých případech odhalit i takové jejich vlastnosti, které dosud unikaly naší pozornosti.

К ГЕНЕРАТИВНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ РАЗВЕРНУТЫХ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ

В статье говорится о применении дериваций и трансформаций⁹ при генеративной интерпретации развернутых синтаксических конструкций. Отдавая предпочтение трансформационному толкованию, автор показывает, что путем трансформаций можно лучше вскрыть глубинную структуру данных конструкций и их отношение к структурно отличным синтаксическим конструкциям, выполняющим одинаковые синтаксические функции. Это положение иллюстрируется примерами трансформационной интерпретации предложений с зависимым инфинитивом и их функциональных соответствий с придаточными предложениями.

Петрович тяжело болен ≠ *Ты хорошо знаешь Ивана Петровича* = *Иван Петрович, которого ты хорошо знаешь* (*ты его хорошо знаешь*), *тяжело болен*. Tento příklad ukazuje, že některé typy parentetických vět se generují jako vedlejší věty vztahné z konstituentních vět strukturně vázaných na větu matricovou (křížení N_c v CS a N_c' v MS). To svědčí o tom, že obvyklé hodnocení parentetických vět jako útvarů volně vložených do větné stavby nemá obecnou platnost.

⁹ Деривациями называются операции, основывающиеся на правилах модели непосредственно составляющих. Под трансформациями подразумеваются только так называемые двухбазисные трансформации (generalized transforms), состоящие в возведении порожденных структур к двум исходным (базисным) предложениям.